

SETO NAISI ELOLAULU'

Antoloogia

Kokko säädnu' Andreas Kalkun
ja Vahur Aabrams

Seto Kirävara 8.

Kokko säädnu' ja toimõndanu': Andreas Kalkun, Vahur Aabrams

Laula ülekaeja: Paul Hagu

Kujundus ja külendüs: Agnes Ratas

Seto Kirävara vedosnik: Ahto Raudoja

Trükk: Greif

*Kaasõ kiri om vöödõt liniguotsa päält, miä om saadu
Kalev Kalkuni (1949–2012) käest, kiä oll' 1970. aastagil Meremäe koolih oppaja.*

Välläandmist toetas Setomaa Valdade Liit.

© *Seto Instituut*
Eesti Kirjandusmuuseum
2014

ISSN 2228-365X
ISBN 978-9949-9317-9-8

<i>Andreas Kalkun, Vahur Aabrams</i> – Sissejuhatus.....	9
<i>Andreas Kalkun</i> – Seto naise elolaulust.....	11
<i>Vahur Aabrams</i> – Elolauljädõ elolugudõst.....	17

ELOLAULU'

NATALJA AASA.....	25
<i>Vassili Kalle</i> – Lauuimä Natalie Terenti t. Aasa.....	27
Elolugu lauluh.....	28
Halva' ao', sõa' ja näide ots.....	29
MARIA KÜTTE.....	33
<i>Jakob Laine</i> – Maria Kütte.....	35
<i>Nikolai Sõrmus</i> – Marie (Maarja) Kütte elulugu.....	35
Näio latsõpõlv.....	36
Näio latsõpõlv.....	36
Kui ma olli näiokanõ.....	37
Naistõ laul (neiu esimene põli naise-eas).....	38
Vanainemise laul.....	39
STEPANIDA IND.....	41
<i>Feodor Haak</i> – Säpinä Niida.....	42
Säpinä Niida leelot' umast elost.....	44
Laulupido.....	53
Umast pujast ja minijast.....	55
JEVDOKIA MÕTSAVIIR.....	63
<i>Paul Toomeorg</i> – Ode Mõtsaveer.....	64
Esi' leelotõt laul.....	64
MARIA REINOLA.....	67
<i>Mihkel Reinola</i> – Maria Reinola.....	69
Olõ õks ma vaene vapanaane.....	69
MARIA SOEPOIG.....	71
<i>Feodor Haak</i> – Miitra naasest.....	73
Undsi Miitra naase elulugu.....	73
Umast pujast.....	75
DARJA PAPITALO.....	77
<i>Viktor Ruusamägi</i> – Taarka Papitalo.....	79
Lauliku omast elust.....	79
Sõalaul.....	79
Laul.....	81
Lahingu laul.....	81
ANNA SONTS.....	83
<i>Jekaterina Põllula</i> – Anna Sontsi elulugu.....	85
Eluloost.....	85
Anna Sontsi elulugu.....	88
Imäl umast elost ja tütre minekest. Sontsi oma laul.....	94
JEKATERINA KIMMEL.....	101
<i>Jekaterina Põllula</i> – Elulugu.....	102
Näio ja naase elo.....	103

Laul Tsiberi elost.....	104
JEVDOKIA PALOKENE.....	107
<i>Mihail Peramets</i> – Jevdokia Palokene	108
Palokene laulab oma elulugu. Oma luuletatud (elulugu riimitud).....	108
NATALJA KÕRS.....	111
<i>Jakob Uja</i> – Rahvalauliku Natalia Kõrs'i elolugu.....	112
Hällü pääl	114
Üleskirotajalõ ka üts laul. Velekene	119
JEVDOKIA KANDLE	121
<i>Ivan Peramets</i> – Jevdokia Kandle	122
Elulugu.....	122
Kafakõnõ.....	123
IRINA LEPISTIK	127
<i>Jaan Orusaar</i> – Rahvalaulik Irina Lepistik	129
Laul.....	129
Tsõõrilaul	130
Meheleminegi laul.....	133
AKULINA RUUSAMÄGI	139
<i>Viktor Ruusamägi</i> – Rahvalaulik (elulugu).....	141
Laulumä Akuliina Ruusamägi laul' umast elost ja kuis ta laulma opsõ....	142
ANNA VABARNA	145
<i>Armas Otto Väisänen</i> – Anne Vabarna.....	147
Anna Vabarna nakas umma elokõrda laulma	149
KSENIA LINNA.....	159
<i>Vassili Kalle</i> – Ksenia Taarka t. Linna.....	161
<i>Timofei Linna</i> – Rahvalaulik Ksenia Linna elulugu.....	161
Oma elust.....	163
Vana paaba laul.....	164
ANNA KÕIV.....	167
<i>Jekaterina Põllula</i> – Anne Kõiv (Alli naane).....	169
Ku ma õks olli ošakõnõ.....	170
Naka ma naane laulõmahe	172
Laul.....	173
Suurilõ šaksolõ.....	175
MATRONA MÄLLIK	177
M. Mälliku elulugu	178
OLGA VISNAK.....	181
1. laul	182
2. laul.....	183
3. laul.....	183
4. laul.....	184
5. laul.....	185
6. laul.....	186
7. laul.....	186
8. laul.....	187
ALEKSANDRA UJA.....	189
Rahvalauliku Aleksandra Uja elolugu.....	191

ANNA PERAMETS.....	195
<i>Mihail Peramets</i> – Anna Perametsa elulugu	196
Anna Peramets laulab oma elulugu	196
Vana naase elo	197
Laul (abikaasa leinamine)	199
KSENIA KIRVES	201
Näio elost	202
Naase elost	202
Krundi võtminõ	203
Naase puřotaminõ	204
Kui ma olli väigokõnõ	205
Kui ma inne noori olli	205
JEVDOKIA PÕVVAT	207
Halv elo	208
Krundi laul	210
MARIA HÖRN.....	211
<i>Aare Hörn</i> – Hõrna Maafa elost	213
Umast elost	215
IRINA REINOLA	219
<i>Mihkel Reinola</i> – Irina ja Anna Reinola'd	221
Olõ mi esäldä elänü	221
TATJANA RENDLA	223
<i>Anna Tammeorg</i> – Elulugu	225
<i>Anna Tammeorg</i> – Elulugu	225
Paabapraasniga laul	225
JEVDOKIA KANDLE	231
<i>Mihail Peramets</i> – Elulugu	232
Riimitud elulugu	232
Oma luule	242
PELAGEJA KÕOLEHT	245
<i>Nikolai Oinas</i> – Rahvalauliku Palakei Kõolehe elulugu	247
Laulik hinnäst laul	247
ANNA KALJUSAAR.....	255
<i>Mihail Peramets</i> – Anna Kaljusaar	256
Ise luulõtõt A. Kaljusaare elulugu, rameeritud	256
Sugulaste puul. Ise luuletet	257
NADEŽDA JÄNESSOO	259
<i>Agripina Jänessoo</i> – Elulugu	260
Laul	260
Laul	261
ANNA RELLI	263
Laul Väimela elust	265

ELOLUU'

Aasa, Natalja (1862–1942)	272
Hörn, Maria (1886–1971).....	273

Ind, Stepanida (1864–1943)	273
Jänesso, Nadežda (1904–1983)	276
Kaljusaar, Anna (1902–?)	277
Kandle, Jevdokia (1876–?)	278
Kandle (Kõomägi), Jevdokia (1894–1944)	279
Kimmel, Jekaterina (1872–1936)	279
Kirves, Ksenia (1885–1981)	280
Kõiv, Anna (1880–1957)	281
Kõoleht, Pelageja (1899–1970)	282
Kõrs, Natalja (1874–1947)	283
Kütte, Maria (1862–1953)	284
Lepistik, Irina (1876–?)	285
Linna, Ksenia (1878–?)	287
Mõtsaviir, Jevdokia (1869–1945)	289
Mällik, Matrona (1881–1954)	290
Palokene, Jevdokia (1872–?)	291
Papitalo, Darja (1870–?)	292
Peramets, Anna (1884–1966)	293
Põvvat, Jevdokia (1885–1952)	294
Reinola, Maria (1869–u.1955)	295
Reinola, Irina (1891–?)	295
Relli, Anna (1914–1999)	297
Rendla, Tatjana (1893–1980)	298
Ruusamägi, Akulina (1877–?)	300
Soepoig, Maria (1869–?)	302
Sonts, Anna (1870–1940)	303
Uja, Aleksandra (1882–1962)	304
Vabarna, Anna (1877–1964)	305
Visnak, Olga (1881–1959)	308
Lühendüse'	309

SISSEJUHATUS

Andreas Kalkun, Vahur Aabrams

Tah raamaduh om edimäist kõrda vällä ant 31 seto naase laulu' umast elost – elolaulu'. Elolaulalõ om mano pant veid'o ka muid improvisatsioonõ, nii õt laula om tah raamaduh rohkõba ku 31. Laulu' omma' vällä otsit Eesti Rahvaluulõ Arhiivist (ERA), õnnõ üts om saad laulunaase umatsidõ käest. Pääle elolaula om raamaduhe korat ka rahvaluulõkorjajidõ (sagõhõst sõnoliisi umatsidõ) kirotõt elolugusit näide naisi kottalõ. Õt elolaulu' omma' poeetilisõ' ja rahvaluulõkorjajidõ elokõrra' tõõnõkõrd väiko' ja andmidõ poolõst vigadsõ', om raamadu lõppu säet vahtsõ' kõigi 31 naase eloluu', minka andmõ' omma' kokko otsit päämiselt kerigoraamadist ja muialt Eesti arhiivõst.

Raamadu põhiosah omma' 31 naase laulu'. Naase' omma' raamaduhe pant sünnüao perrä, kõkõ varahapa sündünü om edimäne ja kõkõ ildapa sündünü perämäne. Õga naase kottalõ om edimält ant timä nime', sünnüaig ja Setomaa külä', koh tä om elänü. Pääle tuud om lühükene jutt tuust, midä taa naase kottalõ ERA-h löüdü' om ja kiä timä laula omma' ülest kirotanu. Kinkast om olõmah, tuust om pant ka pilt raamaduhe. Pildi' omma' peri ERA-st, Eesti Rahva Muuseumist ja sõnoliisi umatsidõ käest.

Sis tulõva' rahvaluulõkorjajidõl kirotõt lühko' vai pikebä' eloluu'. Näide kiil om jäet sääntsest nigu tä oll' – mõni om seto keeleh, mõni eesti keeleh ja mõni segäkeeleh. Mõnõ' näist omma' ilosahe laulunaase sõnno perrä kirja pant, a mõnõ' näist omma' arvada' sunni pääle tetti' (arhiivih taheti, õt olõs laula man ka laulja elokõrd kirja pant). Tuu tähendäs, õt sagõhõst olõ-i sääl andmõ' täpsä' ja om pall'o viko kuupäivih ja aastagih. Suurõbidõ mutingidõ kottalõ om märko ant joonõalotsih märkuisih.

Pääle tuud tulõva' laulu'. Laula kiil om jäet suurõh osah sääntsest nigu tä oll', õnnõ segäst pehmendüisi (') ni kõrihellä (') märkmist om kohendõt ja kirjapandmisõ via' parandõt. Mõni laul oll' vihku kirotõt nigu proosatekst (Anna Vabarna, Olga Visnak), nuu' omma' siih õks vällä kirotõt nigu laulu'. Kõrrastõt om ka kirävaihõmarke pandmist ja suurõ- ni väikotähe kirjapandmist.

Seto laulal tavalidsõlt päälkirju olõ-i. Tuu tähendäs, õt suur osa laulalõ pant päälkirjust om arvada' laula ülestkirotajil vällä mõtõld'. Nuu' omma' jäet nigu nä olli'.

Seto vanõbal laulul mäantsitki salmõ olõ-i olnu. Kirja pant elolaulu' omma' pikä' joro'. Õt näid laula olnu lihtsap lukõ', tuuperäst om pant laula vaihõlõ väiksebäh kaldkirah päälkirju. Kõik sääntse' vaihõpäälkirä' (näütüses: *Ime opas laulu'*) om pant raamaduhe laula välläsortja Andreas Kalkuni puult ja algsõlt näid olõ-s!

Laula ülestkirotajidõ nime' om pant laulu päälkirä ala ja arhiiviläte', kost laul om võõdõt, om ant joonõalodsõh märkusõh.

Tahas kittä kõiki hüvvi inemiisi, kinka käest saimi andmit sooh raamaduh kiro-
tõt inemiste kottalõ ja kiä olli' muud muudu abist soo raamadu valmist saamisõ
man. Suur teno teele kõigilõ!

Aiteh! Birgith Abel, Merle Adamson, Nikolai Aju, Aare Hõrn, Jaanus Idda, Tiina
Idla, Olli Ikla, Jaan Jahimees, Liia Jahimees, Risto Järv, Rein Järvelill, Maiken
Jüriöö, Aarne Leima, Maria Keerpalu, Anne Kodar, Anna Kõivo, Olga Kõoleht,
Rita Kõoleht, Mare Lilienthal, Küllike Lillestik, Eeva Relli-Meldre, Elvi Nassar,
Liilia Peramets, Hedvig Pleksepp, Aivo Põlluäär, Helje Põvvat, Terje Põvvat,
Liis Raasik, Ahto Raudoja, Rita Raudsik, Andres Rendla, Helju Ridali, Eike Riis,
Eda Saaremets, Maris Sarv, Monika Savi, Liidia Sillaots, Heli Toomla, Urve Uja,
Meel Valk, Reet Viks, Triin Vissel, Miralda Višnev

SETO NAISI ELOLAULAST

Andreas Kalkun

Seto laulukultuurih peetas improvisiirmist vai laulmisõ aol vahtsidõ sõnno tegemist väega tähtsäst. Sagõhõst arvataski õnnõ säänest kotussõ pääl sündivät laulu “õigõst” seto laulust, nigu peetas “õigõst” sõnalisõst tuud, kiä koruta-i vanna, a tege vahtsit ummi sõnno.

Taa perrä võinu’ arvada, et improvisatsioon om seto laulu põhiosa. A ERA kořat laula hulгах om improvisatsiooniliisi väega veid’o. Rahvaluulõkorjaja’ omma’ Setomaal õks kõgõ vanna otõmah k’aunu’, õks om küsüt vanna laula ja vahtsõ’ improvisatsioonilisõ’ laulu’ omma’ kõrvalõ hiidet. Ku seto’ eis omma’ pidänu kõkõ tähtsäbäst kotussõ pääl sündivät laulu, sis tiidläse’ omma’ vähäbält 20. aastagasaa edeotsah otõnu õks vanna laulu, midä tuuaignõ inemine võimaligult vähä muutnu ja “mutitanu” olnu.

Tuuaigsõ rahvaluulõtiidüse hädä oll’ tuu, õt tä usk ja saldõ väega teksti, a hiit’ kõrvalõ inemise. Folkloristi’ tsungõva’ teksti seeh ja kořassiva’ hindä jaost parebit pallo vällä. Näide jaost oll’ tähtsä tuu laulutraditsioon, midä kunagi usuti ollõv olnu, a kõik umaigsõ’ laululisõ’ inemise’ olli’ väärt õnnõ nii pall’o, ku nä vanna traditsiooni tundsõva’. Lauuimmi pidivä’ folkloristi’ sagõhõst ilosa laulu tsurkjist ja võlssjist, kiä muuku unõhtasõ’ tähtsit juppõ muistidsõst tekstist ja mutitasõ’ ilosat vanna uma “ull’usõga”. Tuud aigu arvati, õt olõs kipõstõ vaia vana ja kallis laul ullõ ja koolitamalda naisi käest ar päästä. Usuti’, õt vana laul om kallis varandus, a tuu, midä naase’ paiga pääl tegevä’ vai vanalõ mano pandva’, tuu olõ-i midägi väärt.

Muido’ki om olnu’ kotussõ pääl sündivät laulu ka pall’o rassõp kinni püüdä’ ja võõrilõ omgi laulõt pareba meelega vanna laula ku hindä laulõ. Nii omgi nätä’ ka ERA-h, õt elolaula ja improvisatsioonõ omma’ kořanu kõgõpäält harimalda vai “halva” rahvaluulõkorjaja’, kiä ammõtligust rahvaluulõtiidüsest vai tiiduspoliitikast ja ideoloogijist omma’ vähä tiidnu.

ELOLAULA LÕÜDMISEST JA KORJAJIST

Seto naisi laulu’ hindä elost omma’ pikäst aost vařolõ jäänü’. Seeni olõ-i näid õigõhe kořat, õga ka vällä ant. Ku ma üliopilasõst pääst arhiivih kai, midä mu tädimehe vanaimält om ülest kirotoř, lõidse paar laulu timä umast elost. Anna Sontsu laulu’ olli’ pikä’ ja huvitava’ ja säält lõidse säänest tiidmist, midä “vannost” laulast om pall’o rassõp lõüdä’. Tuust pääle olõ arhiivist õks sääntsit laula otõnu ja kirotanu ka mõnõ’ artikli’ näist laulast. Elolaulast ja ka muist improvisatsioonõst kuuldu tuuaigsõ inemise hellü ja paistusõ’ näide mõttõ’, midä muialt koskilt imp kätte saa-i. Suurõp osa 20. aastagasaa alostusõ seto laulunaisist tunnõ-s kirja ja nõo’ elolaulu’ omma’ ainoma’ kotusõ’, kost võit nätä’, kuis tuu ao inemise’ hindäst lauliva’ ja määntse’ näide mõttõ’ olli’.

Arhiivist elolaula otõmine väega lihtsa olõ-i, selle õt sagõhõst omma’ sääntse’ laulu’ käkit päälkirju taadõ, miä pall’o ütle-i. Sagõhõst om näide nimest pant “improvisatsioon”, a mõnikõrd om elolaul käkit ka mõnõ praasnigulaulu vai “vana laulu” sisse. Kõkõ rohkõba elolaula olõ lõidnu tuu materjali hulğast,

midä seto' eis omma' kořanu'. Vaest nä sis pidivä' sääntsit laula tähtsäst vai lihtsalt tiä-s, öt õigõ' folkloristi' näid laula taha-s.

Tah raamaduh om 31 naase laulu' – õnnõ üts väigokõnõ valik, miä pidänu siski näütämä seto naisi elolaula rikkust ja olõkit. Laula om pia õgast Setomaa otsast, a kõkõ rohkõba innitsest Vil'o vallast, koh olli' võrksa' laulukorjaja'. Arhiivih löüd sääntsit laula viil ja arvada' olõ-i kõiki viil kätte löüt kah. Illatsõbast aost omma' esiki mõnõ' helüülestvõttõ' elolaulast. Taaha raamaduhe sai sordit laula suurõh jaoh 1920.–1930. aastagil kořat materjali hulgast. Valikuh om eismuudu laula, mõni om autobiograafilidsõp ja tõõnõ rohkõp “vana laulu” muudu. Suurõp osa tah vällä ant elolaulast om Samuel Sommeri rahvaluulõkogost (124 648 lehekülge tekste aastagist 1922–1936), miä om suurõh jaoh setodõl hindäl ülest kiroto. Ku Samuel Sommer tetti Piirimaie Seldsi instruktori kotussõ päält valla ja imp rahvaluulõt korja-s, sis naksi' pall'o' Sommeri korrespondendi' uma kořat rahvaluulõt saatma õkvalt ERA-he. Paar tah avaldõt elolaulu omma' ka Matthias Johann Eiseni stipendiaatõ kořat (1921–1927). Parhilla hoitas nii Sommeri rahvaluulõkogo ku Eiseni stipendiaatõ kořat materjali' ERA-h.

Taa raamadu laulu' omma' säitsmel seto näiol (Agrisina Jänessoo, Maria Lillemägi, Jekaterina Põllula, Anna Reinola, Jekaterina Rimmel, Irina Sonts, Anna Tammeorg) ja 17 seto noorõl mehel (Feodor Haak, Vassili Kalle, Dimitri Karnask, Anna Kõivo poig, Jakob Laine, Timofei Linna, Jakob Mürkhain, Nikolai Oinas, Jaan Orusaar, Ivan Peramets, Mihail Peramets, Viktor Ruusamägi, Nikolai Sõrmus, Paul Toomeorg, Jakob Uja, Ivan ja Timofei Vabarna) ülest kiroto. Pääle näide omma' ülestkirotajidõ hulgah Ilse Mathiesen ja dr Hellat, kinka peritolu olõ-i tiidä' (seto' nä olõ-s).¹

Laulukorjaja' ja sõnalisõ' pidi' umavaihõl hõste kõrda saama. Arvada' olõ-s tuu laulu ütlemine midägi nii hirmsat, ku määne umanõ vai uma seto inemine tull' küsümä. Mõnõh lauluh tehntäs vai manitas rahvaluulõkorjajit peris nimme piteh, näütüest Maria Reinola ütles lauluh umma tütretütärt Annat ja Anna Kõiv tulõtas rahvaluulõkorjajat Jekaterina Põllulat miilde. Natalja Kõrs om Jakob Ujalõ õkvalt eräle pühendüslaulu laulnu, miä om kah tah raamaduh avaldõt.

AUTOBIOGRAAFILINÕ “KOKKOLEPE”

Elolaulu' omma' poeetilise' teksti', sääl olõ-i üttegi kuupäivä, õga lövvä-i pall'o nimmigi. Inäbaste om laulõt latsõiäst, meheleminekist ja vanastpõlvõst, a om ka sääntsit laula, miä kõnõlõsõ' mäantsestki lühebäst aost. Laulal om ossi, midä saat hüä tahtmisõga perrä kontrolli (ku vanalt inemine vaesõstlatsõst jäi, mito last oll' jne), a om ka emotsionaalsit ossi (ikmise', kaibamisõ', kahitsamisõ', kitmise', pahandamisõ', süüstämise'), midä kuigi perrä kontrolli saa-i. Seto naisi elolaula ja improvisatsioonõ lukõh võigi tulla' küsümüs, kuis otsusta', kas laul om vällä mõtõld' vai kõnõlõski laulja hindä elost.

Prantsusõ kirändüstiidläne ja elolugudõ uurmisõ klassik Philippe Lejeune kiroto' umah raamaduh “Autobiograafilinõ kokkolepe” 1970. aastagil, öt hariligust

1 Pääle näide vanõbidõ rahvaluulõkorjajidõ kiroto laula om siih raamaduh ka paar vahtsõbal aol ülestkirotõt vai ülestvõet laulu. 1973. aastagal võti' lindi pääle Ksenia Kirvõ laula Viktor Danilov ja Mikk Sarv. Valentina Püvi kiroto' 1960. aastagide lõpuh ülest uma imä Maria Hõrna laulu.

jutussõst tege eloluulisõ jutussõ tuu, ku elojutu autor sõlm lugõjaga niüldä' autobiograafilidsõ kokkoleppe. Tuu tähendäs, õt kirotaja ütles tekstih, paratekstih (kõik väiko' ja suurõ' teksti', miä omma' põhiteksti ümbre) vai muial selge sõnaga vällä, õt taad teksti tulõ vasta võtta nigu juttu tuu inemise elost. Sääne kokkolepe' ütle-i tegelikult midägi tuu kottalõ, kas kirotaja võlss vai kõnõlõs õigust, kimmäs om õnnõ tuu, õt *tä taht, õt timä teksti usutanu*. Määntsegih mõttõh om taa autobiograafilidsõ kokkoleppe sõna sääne hüä tüüriist, miä avitas tekste ütest unikust tõistõ nõsta', ku mõista-i uma pääga otsusta', kas om autobiograafia vai olõ-i.

20. aastagasaa edimädseh otsah vanõba' seto naase' suurt midägi kiroda-s (inäbaste kiroda-s sukugi), selle omma' tuuaigsõ' seto naisi elolaulu' mõnõ kirämõistja puult kirja pant.² Niisamatõ om sis ka autobiograafilidsõ kokkoleppe ülestkirotaja tuu, kiä vahendas seto naase laulu lugõja jaost. Sagõhõst om elolaulu iih vai pääle elolaulu kohki paratekstih lühkokõsõ' lausõ', miä andva' tiidä', õt tekst om umaelolinõ. Näütüest Anna Vabarna elolaulu iih om lausõ': "Anna Vabarna nakas umma elokõrda laulma." Inne Pelegeja Kõolehe laulu kirotas ülestkirotaja: "Laulik hinnäst laul"; pääle laulu om viilkõrd lausõ', miä taht nigu taad kokkolepet miilde tulõta': "Oma elust – rahvalaulik on nii elanud ja nii ta oma laulu laulis." Säantse' kokkoleppe' omma' sagõhõst inne laulu nigu päälkirä': "Oma eluloost laulis ta järgmiselt" (Anna Sonts), "Säpinä Niida leelot' umast elost" (Stepanida Ind) vai "Undsi Miitra naase elulugu" (Maria Soepoig).

A selge autobiograafilinõ kokkolepe' või jäää' ka sõlmalda. Mõnõlõ selgelt autobiograafilidsõ laululõ om pant päälkiräst näütüest "Naase elost", "Halv elo" vai "Läsánaase laul".³ Vaihtõpäälg omgi rassõ arvu saia', ku pall'o k'au laul laulja hindä kottalõ ja ku pall'o om luulõndus (fantaasia). Lõüdüis ka säantsit tekste, minka parateksti' anna-i määnestki tiidmist tuu kottalõ, õt tulõ elolaul. Tah raamaduh om näütüest üts hällülaul, miä lätt üle elolaulust. Niisamatõ om tah üts paabapraasnigu laul, miä lätt üle elolaulust. Hällülaulu keskpaigah sõlm siski Natalja Kõrs kullõjaga autobiograafilidsõ kokkoleppe ja laul, õt taa om timäl "umast elost":

Teele no ma õks ütli umast elost,
kaibsi õks ma umast kasumisõst.
Õgas jovva-i ma kõikõ kõnõlda',
maära jovva-i ma kõikõ manida'.
Kõlba-i ma õks kõikõ kõnõlõma,
maära õks ma kõikõ manitsõma.

Natalia Kõrs (1932)

Niisamatõ om tuu paabapraasnigu lauluga, miä poolõ päält lätt uma elost laulmisest. Tatjana Rendla kinnitäs üle, õt "ütli ma teele umma ello":

Ütli-ks ma teele umma ello,
kaipsi teele umma kaihu.

2 Tah raamaduh om õnnõ Anna Relli elolaul, minka laulja om eis kirja pandnu. Tõisil lauljil om kirotaja abist olnu.

3 Paul Hagu "Leeloantoloogiah" om kah näütüest kats lāsánaase laulu, miä võinu' hõste ka siiä' raamaduhe kõlvada'. Näütüest Lõkova küläst peri Fekla Valgusõ lāsälauluh om esiki autobiograafilinõ kokkolepe' sõlmat' (2012: 119), niisamatõ Aud'assaarõ külä sõnalisõ Agripina Pihlaste laul lāsä rannaviirõst elost om selge umaelolinõ (2012: 95, 96).

Läts õks pisu vaist pikäle,
kaldu väiga kavvõndõhe.

Tatjana Rendla (1937)

Raamaduh om, nigu jo ültü, pääle elolaula ka muid improvisatsioonõ, mõnõ' pühenduslaulu', mõnõ' mälehtüse' sõa, laulupeo, maie kruntiajamise ja muu kottalõ. Mõnõ' laulu' omma' ka laulunaisi umatsist ja näide elost – hot' sääntse' laulu' olõ-i nime poolõst autobiograafilidsõ', saat säält pall'o tiidä' näide naisi elokõrra kottalõ. Ja elolaulagi om eismuudu, mõnõ' omma' kimmä' autobiograafilidsõ kokkoleppega, tõõsõ' vähäp kimmäga. Mõnõ' omma' küll kimmä kokkoleppega, a kõnõlõ-i pall'o midägi naasest hindäst, tõõsõ' tõistpiteh.

SETO LEELO

Seto elolaulu' omma' regilaulu' vai seto leelo. Regilaul tähendä-i õnnõ vormi, a määräs ar ka suurõ osa poetikast, keelest ja ka tuust, kuis maailma ašost saat laulda' vai mõtõlda'. Seto naisi jaost om regilaulupoetika ja -meetrika olnu nigu imäkiil tõõsõ imäkeele kõrval. Vahtsõ laulu tegemine olõ-i hüäle lauljalõ olnu' rassõp ku kõnõlõminõ. Tuuh mõttõh olõ-i regilauluvorm seto naisilõ kimmähe määnegi korsett vai pitsitäv käng olnu. Seto elolaula laulja' omma' tundnu' ja mõistnu' taad poetikat, nä omma' pidänu taad ilosast ja ausast. Tuu tähendäs, õt regilaulu vorm oll' seto küläh üts traditsioonilinõ muud hindä mõttidõ edesi andmisest.

Elolaula sisuh võit löüdä' pall'ot, miä tulõ mitmidõ naisi laulah ette. Laula alostadas ja lõpõtadas sagõhõst üttemuudu, niisamatõ võidas laulda' latsõiäst, kařahk'aumisõst, mehenaase- ja lāsäelost sagõhõst peris üttemuudu sõnnoga. A om ka pall'o väiksebit ašakõisi, miä omma' laulah üttemuudu – näütüest pall'o' naase' kõnõlõsõ', kuis näil oll' pall'o kosilaisi. Selge om tuu, õt ku hulk naisi laul, õt “kuul käve' kuvvõ' koša', / nädälil viie' viina”, sis tähendäs tuu lihtsalt, õt kosilaisi oll' rohkõba ku üts, a tähendä-i määnestki kimmäst arvu.

Traditsioonilisõ' laulu' naase- ni näioelost, vaesõlatsõ laulu' ja kařalaulu', a niisamatõ ka mõrsa- vai kooluiku', omma' olnu elolaula poetika lättist. Hüä' laulja' omma' kořanu' siist ja säält ilosit laulusõnno ja näist uma elolaulu' kokko laulnu'. Sagõhõst omma' elolaulu' ikulise', lauldas halõhist ašust ja peris ikmisest kah, nii õt mõnõ naase elolaulu kirotamise omgi ikmine katski jätnü. “Sis saa-s tä inämb laulda', tälle tull' pisarõ' silmi,” kirotas näütüest Feodor Haak sinnä kotusõ pääle, koh Maria Soepuja elolaul katski jääs.

Seto naisi elolaulu' omma' väega tõistmuudu, ku säädä' näid kõrvuisi sooilmaigsidõ autobiograafijidõga. Tah laulda-i näütüest romantilisõst armastusõst ja võit eis mõtõlda, kas tuud olõki-s, kas tuust mõistõta-s vai taheta-s laulda vai olõki-s võimalik regilaulupoetikat tarvitõh tuust laulda'. Sagõhõst omma' elolaulu' sääntse', miä kõnõlõsõ' rohkõba naase perrest (vanõba', miis, latsõ') ku naasest hindäst. Taa näütäs kimmähe tuuaigsõst naase kotust seto küläh ja ka tõistsagamast arvusaamist uma elokõrrast. Ütsikul naasel oll' seto küläh väega rassõ ellä', naasel oll' vaia ello jäämisest timmä tugõvit vanõbit, miist ja/vai latsi. “Individualism” olõ-s tuudaigu määnegi hüä asi ja pall'o' naase' pallõsõ' uma lauluh andist, õt nä niipall'o hindäst lauli'.

LAULA KONTEKST

Elolaula om vähä kořat, a viil vähäp om tiidä' näide konteksti. Võimi' õnnõ arvada' minkperäst, koh, kinkalõ vai kui näid laulõti. Suurõp jago näist om sugulaisi kořat, sis arvada', õt võõrilõ näid hariligult laulda-s. Paabapraasnigulaulu⁴ ja lihavõttõaigsõ hällilauluga ütte laulõt elolaul näütäs, õt säänest laulu võiti laulda' arvada' uma külä paapuga üteh vai umatsidõ hulгах. Arvada', õt laulti õks naisi kambah. Nõo' illatsõba' elolaulu', midä om ülest võõdõt, om laulõt praasniguaälega, nigu tõõsõ'ki improvisatsiooni' sagõhõst. Ikmisest laulminõ ja laulmisõ man ikma nakkaminõ laskva' arvada', õt osa näist elolaulast võidsõ' olla' muilgi rahvil tuntu' niüldä' "olmeitkuud" vai rituaalsõst kontekstist (saaja', puhtõ') välähpuul laulõt sõnnol ikmise'.

Ülestkirotaja' omma' harva kirotanu' tuust, kuis laula ülest kirotõdi'. Või arvada', õt suurõp jago näist laulast olõ-i laulmisõ, a om ütlemise perrä ülest kirotõt. Nii oll' ülestkirotajal lihtsap, olõ-s vaia takahlauljit koori jaost kokko aia', oll' vähäp mutitajit ja joudsõ parebahe kirja panda. Hüäle laulumõistjalõ olõ-s arvada' suurt hätä ka tuust, ku saa-s laulda', a pidi niisama sõnno ütlemä. Kehvõbäl lauljal võidsõ tuuperäst laul ka mõtsa minnä'. Ütlemise perrä ülestkirotamist näütäse' värsi', miä omma' jäänü' lühebäst, ku laulu seeh pidänü olõma. Sagõhõst olõ-i ütlemise man viisit parallelismi tõist puult pikält vällä üldä' (vai ülest kirotä'), näütüest: "Ime minno uinu uutõh, / vaio vahtih" (Jevdokia Kandle). Ku lauldas, pandas sagõhõst värssi viie peräst ja ka niisama ilo peräst mano sõnno ni sõnakillokõisi (õks, no, jo, küll, võe, -ks). Ütlemise perrä kirotõt lauluh sääntsit sõnakõisi olõ-i vai omma' nä õnnõ edimädseh parallelismirühmäh. Laulmisõ perrä kirotõt laulal omma' värsi' pikebä', selle säääl om rohkõba kõrdamist ja mano pant väüksit sõnno, näütüest: "Kafah ma õks kõõ küll kirju kirotõlli, / kõõ õks, kõõ ma säääl pillo pilotõlli" (Aleksandra Uja). Pikebä' omma' ka kooluiku meetrumiga laula värsi', näütüest: "Sinno naka õks ma mulda murõhtama, / sinno naka õks ma kalmu kahitsõma" (Jevdokia Mõtsaviir).

PILO' VAI MULGU' ELOLAULU KANGAH

Hot' elolaulu' võiva' paistu lihtsa', om säääl seeh pall'ond, midä saa-i tah paari sõnaga seletä ja jääs lugõjilõ hindäle avasta'. Tasatsõh elolaulukangah löüdüs mulkõ vai pilosit, minkast võit mitond muudu arvada', a täpselt tiiaiki-i, mis nä tähendäse'. Osa mulkõ om sääntsit, kost saat kaia' tuuaigsit inemiisi ja otsi umatsit. Kiä oll' tuu Kuśma, kinka puul Natalja Kõrs uma mehega elli tuud aigo, ku nä vahtsõt elämist ehitivä'? Kiä oll' tuu Tepana Vaaška, kiä löüdse Petserest Anna Sontsu ja timä mehe varastõt hobõsõ? Kiä olli' nuu' Litvinna lellänaase', kiä tõiva' vaesõ Maria Soepuja latsilõ pühhist piimä? Hot' inemise-ja kotusõnimmi om elolaulõh väega harvakuhe, võiva' nuu' vähädsegi' langakõsõ' abist olla' näile, kiä tahtva' tiidä' inäbä tuuaigsidõ inemiste kotalõ. 20. aasta-gasaa alostusõ setodõ vällärändämisest andva' märko lähkeisi kotussidõ nimmi

4 Pääle siiä raamaduhe võet Tatjana Rendla umaelolisõ paabapraasnigulaulu om tiidä' tõisigi sääntsit. Paul Hagu "Leeloantoloogiah" om avaldõt Suurõ-Rõsna küläst peri Jevdokia (Avdotja) Saarine paabapraasnigulaul, koh tä laul uma elost ja Tsiberih k'aumisest (2012: 170-172).

kõrval ka Tsiber ja eiski Brasilia, kohe tuud aigo minti.

Tõistmuudu mulgu' elolaulah vai eismuudu rõõnõ' laulukangah omma' näütüesest hindäuputamisõ motiivi', midä pall'o' laulja' uma laulu sisse laulva'. Arvada' omma' noo' regilaulust võödõt ilosa' ja hallõ' motiivi' lauljil hüä tarvita', a uma elolaulu sääntsidi asju panõk olõ-i arvada' peris nal'aperäst ja ilma tähenduseldä olnu. Niisamatõ omma' noo' laulu' üts vähätsit kotussit, kost saat tiidä', kuis oll' naasel ellä' suurõh perreh, määne tunnõ' oll', ku vanõba' mehele panni' vai miis pesse jne.

Seto naisi elolaulu' omma' ilosa' laulu' elo ja luulõ piiri pääl. Lugõja või pruumi kumpi regilaulupoeetika piire ja kaia', kuimuudu elo ja aolugu om pant regilauluvormi sisse. Võit pruumi poetika seest otsi realsit elosit, a ka tõistpiteh, kaia' kuis eloreaalsusõst om poesia tettü.

MANO LUGÕMISÕST

KALKUN, ANDREAS 2002. Sondsü Anna elulood. – Lemmeleht. Pro Folkloristica IX. Toim. Janika Oras, Mall Hiimäe, Kanni Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 38–56.

KALKUN, ANDREAS 2003. Seto naisautobiograafide maailm. – Ariadne Lõng. Nais- ja meesuuringute ajakiri. IV aastakäik nr 1/2, lk 6–20.

KALKUN, ANDREAS 2003. Pihtivad naised. Seto naiste eluloolaulud. – Teekond. Pro Folkloristica X. Toim. Mall Hiimäe, Kanni Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 32–61.

KALKUN, ANDREAS 2003. Seto naiste eluloolaulud. Autobiograafiad ja utoopiad: magistritöö. Tartu Ülikool, Eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool.

KALKUN, ANDREAS 2004. Anne Vabarna nina. Tõest ja volest seto naiste autobiograafilistes lauludes. – Regilaul – loodud või saadud? Toim. Mari Sarv. Tartu: EKM ERA, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, lk 29–49.

KALKUN, ANDREAS 2011. Seto laul eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole. Tartu, Tartu Ülikooli kirjastus.

ELOLAULJIDÕ ELOLUGUDÕST

Vahur Aabrams

Võinu küüsisü', kas raamaduh, koh sõnalisõ' umast elost *laulva'*, pidäntü olõma ka *jutta* näide naisi elost – elolugusit üteh kõgõ sinnä mano k'auvaga, nigu näütüisest sünnü- ja kuulmiskotusõ', kuupäävä', tiidmist näide vanõbidõ, sõsaridõ-velju, mühi ja latsi kottalõ jne. Säantsit elolugusit pakk taa raamadu peräots kõigi kolmõkümne üte seto sõnalisõ kottalõ, kinka laulu' omma' ar trükit iihpuul. Jakob Hurt 19. aastagasaa lõpuh viil haihkõlli, kas Setomaalt kořat laula mano tulnu panda sõnalisõ nimigi vai jättä tuu vaest ku asalda ruumiraisk hoobist vällä. Tõtõtõ, ku keskpaika om nõstõt laul ja rahvas, sis või laulva inemise vällä tuuminõ olla' jandaminõ kõrvalidsõga.

Arva, õt huvi tundminõ laulunaisi elolugudõ vasta om õigõ kasvai tuu peräst, õt elolaula man pidäntü olõma selgep ku ütegi muu laulu man, midä ülepeä setodõ käest om kořat, õt nimä'ki, nõo' Setomaa laululise' naase', olli' elävä' inemise', hot' tuu ka muido või-olla' unõhtuma tüküs. Nä olõ-s hingeldä laulumassina'. Seto laulunaase' sündüvä', ellivä' ja kuuliva', nii nigu kõik näide-aigsõ' naase', teivä' tüüd, kul'ativa' ja paastiva', kävevä' kerigoh, lätsi' suurõbalt jaolt mehele, sünnütivä' latsi, lasi' näid risti ja mati' näist, kedä sündü sagõhõst kümnekund, pall'o'ki jo nivalisõst pääst. Mõnõ' jäivä' varra vaesõstlatsõst ja ildapa viil lāsästki. Laulunaisi latsi ja tõisi umatsidõ jaost olli' nä õks hariligu' inemise' üteh uma illa ja murridõga. Ja nii pall'o ku om ilmah inemiisi, vähäbalt niisama pall'o om ka elolugusit. Tah raamaduh om näid kolmkümmend üts.

Tahkirotaja plaanist om olnu kirotä elolaula lauljidõ eloluu', miä andnu' asalikku faktoloogiat ja olnu' tuuh mõttõh päřep väiko jutoga kui pall'osõnalisõ' ja rohkõp vagadsõ' kui emotsionaalsõ'. Tuu, õt faktoloogiat olnu kõvastõ vaia, om vällä tulnu ERA-h löüdüvide seto sõnoliisi elolugudõ kaemisõl (olõ kaenu umbõs viitkümmet säälset eloluku).

Tuu, õt ERA-h niipall'okõnõgi elolugusit olõmah om, olkõ' nä vaest ku taht lühko', om suur õnn ja ilma näildä olnu-s suurõbat jako taaha raamaduhe kirotõt elolugusit ka sündünü, nä omma' olnu' sagõhõst näide elolugudõ alosmüürüst vai vähäbalt aloskivvest. ERA eloluu' omma' inäbaste täpsä' ja näid võit usku tuuh jaoh, miä pututas laulunaisi, näide vanõbidõ ja umatsidõ nimmi. Suurõh jaoh ka kotusõnime' omma' kõrrah. A kõik aolidsõ' andmõ', miä sääl omma', pidäva' paika õnnõ harval kõrral. Harvakuhe tulõ ette, õt inemise sünnü-aastak lätt kokko õigõga, viil harvõp om kõrd, ku om õigõ sünnükuupäiv, hot' peris sagõhõst om ERA eloluu' ant inemise sünnüaig päävädse täpsüsega. Ku näet paprõ pääl ütstõõsõ kõrval kolmõ arvu (päiv, kuu ja aastak), tahtnu edimält õks muido'ki väega usku, õt nä olõ-i huupi kirotõt, a sagõhõst omma'! Tuusama k'au ka paarimineki vannusõ kottalõ ERA elolugudõh – nuu'ki numbri' omma' harva õigõ'.

Määnestki eismuudu värki õga määnestki kuritüüd noidõ võlssandmidõ takah olõ-i. ERA elolugudõhe kirotõt kuupäävä' ja aastaga' omma' saad inäbaste suulidsist lättist ja kimmähe vanõba' seto sõnalisõ' (nõo', kiä olõ-s koolih k'aunu õga puutu-s pall'o kokko bürokraatiaga, miä Setomaal Eesti aigu äkki kasuma

nakas) inäbaste uma sünnüaiga tiiäki-s, ammuki sis uma sünnükuupäivä, õga piä-s tuud ka elotähtsäst.⁵ Ka sünnüpäivi pidämine om Setomaal illaskinõ asi. Ja arvada' omma' naase' ka pelänü säänest muudu andmidõ korjamist. Molniga külä lauluimä Akulina (Kull'o, Kullin) Ruusamägi, kinka käest 1934. aastagal küsüti Tartost saadõt kiräh Eesti biograafilisõ leksikoni tävvendüsküüte jaost täpsit sünnüandmit, saat' vai õigõhe lask' saata tuupääle Tartohe daatumi, miä essü õigõst sünnüaost umbõs aastaga jago, ja küüsse uma kiräh vasta: "Ma paluks teada, et miks pärast Teie minu sünni aega nõuate?"⁶ Taa võidsõ mõoda küsüjile uutmalda küfästõ, a olõ-s vaest sukugi nii mõtõld'. Jah, tõtõstõ, mille?

Võit jo arvada', õt vanõp seto kultuur om olnu suulinõ kultuur ja tuupärast sis vaest täpsil kuupäivil olõki-i tah imp määnestki tähtsüst, olkõ' nä sis ant vana vai vahtsõ kalendri perrä. Vai kasvai "soome kalendri järgi", nigu Akulina Ruusamägi inne mañahut kirävastussõh uma sünnüaio kottalõ seletüsesest üteli'. Ummõtigi näid kuupäivi ja aastakki, midä rahvaluulõga üteh om kirja pant, rahvaluulõtiidüseh tarvitadas ja näide perrä arvatas midägi.

A asi olõ-i õnnõ tuuh, miä folkloristõlõ vaia om. Ka Setomaal elävide ja säält peri inemiste jaost om kultuurikontekst muutunu. Taagi raamat siih om muuhulgah tükükene kiräligust kultuurist. Muutunu olukõrd – inäbähe vahtsõnõ elokotus kohki välähpuul Setomaad, sagõhõst vahtsõnõ põhikiil vai vähäbält katskiilsüs jne – toeta-i suulist traditsiooni. Suulinõ traditsioon püsü-i jo õnnõ sõnno pääl, taad avitasõ' hoita ka kotusõ' ja maastigu', vanõbidõ umatsidõga läbik'auminõ ja elomuud, minkal om määnegi ütine osa näide elokõrraga, kiä olli' inne. Kultuuri muutuminõ om olnu nii suur, õt inne Eesti Vabariiki olnulõ Setomaalõ sooilma aigu mõtõldõh või vaihtõpäääl tundu', õt tuu oll' kunagi väega ammu, muistidsõl aol. Siski om taa mi lähkene aolugu – ku tä olõ-i immi ja vanaimmi lugu, sis vanavanaimmi lugu kimmähe. Tuu aig ja ilm olli' viil õnnõ, nõid laula lautli viil eelä. Ja taa ruum om viil nõ'ki alalõ, olkõ' pääle muutunu ja mõnikõrd rassõ kätte saia'. Tuul aol elänüle inemisele pidänü viil mano haarduma külh. Kiräligu' lätte', niivõrra ku näid õnnõhus löüdä', võiva' olla' vahtsõh, kipõst muutunuh ja muutuvah kultuurikontekstih suulidsõlõ traditsioonilõ hüäst toest, kiri või miilt tukõ'.

Tah raamaduh vällä ant elolugudõ põhilisõ lätte' omma' olnu' Petserimaa meetrigaraamadü', midä om peetü väega hoolõlidsõlt.⁷ Meetrigaraamatidõ ku Setomaa inemiste isikuandmidõ kiräligõ lättide tähtsüst om rassõ ülehinnada'. Inne Eesti Vabariigi tulõkit olõ-s näide kõrvalõ panda' midägi ütevõrdsõst. Tähtsist lättist omma' ka 1921. aastaga sügüse kokko pantu' Petserimaa valdu (Lobotka, Petsere, Pankjavitsa ja Irboska) väärnimmi pandmisõ protokollil'. Võimalusõl om tarvitõt ka muid kirälikkõ lättit, säälhulgah Eesti arhiivõh alalõ hoitut. Põh'ani olõ-i näid lättit ammutõt. Pall'o api võinu edespitõh olla' ka Vinnemaa arhiivõst. Mõnikõrd om inemiste kuulmisõ andmidõ löüdmisest tarvitõt ka Eesti maavalitsuisi (Põlva, Võro ja Viljandi) ja Eesti siseministeeriumi

5 Niisama harva omma' õigõ' ka Petserimaa meetrikaraamatidõ laulatusõ ja kuulmisõ sissekandih märgit vannusõ' vai näütõst vannusõ', miä omma' märgit 1921. aastaga Petserimaa valdu väärnimmi pandmisõ protokollõ. Vanõbaiälitsil või õigõ vannus mõnikõrd olla' kirja pantust esiki kümnekund aastakka noorõp vai vanõp.

6 EKLA, f 194, m 58:46

7 Õnnõ Petsere kogodusõ meetrigaraamadit 1890. aastagast pääle olõ-i, hallõ külh, kätte saia'.

lahkõt api. Tarvitõt kiräligu' lätte' omma' pant õga sõnalisõ eloluu peräotsa eräle nimekirja.

Pääle kiräligõ lättide om tarvitõt, ku om võimalik olnu, ka suuliidsi lättit. Hallõ külh, a tuu olõ-i õnnõhunu õga sõnalisõ man. Õt Setomaa aolugu om pääle Petserimaa ar kaotamist olnu väega keerolinõ, sis om suuliidsi lättit hari- ligult rassõp löüdä' näide sõnoliisi kottalõ, kinka elokotus oll' Vinne poolõ pääle jäänüh Setomaa osah – üteh vai tõõsõh täambädsest jo inäp vai vähäp vällä koolnuh küläh. Sõnoliisi latsõ' ja lähebä' umadsõ' võiva' ellä' üle Eesti vai kavvõbalgi lajah ilmah ja perre mälehtüse' võiva' mõnikõrd olla' jäänü' väega hõrrõkõsõst. Tulõ üldä' ka tuud, õt kui inemine kuuli Vinne poolõ pääle jäänül Setomaal ja olõ-s Eesti NSV elänik, sis andmit timä kuulmisõ kottalõ Eesti Vabariigi registreist lövvä-i.

Taa raamadu elolugusit om proomit hoita vagatsõbah mooduh, emotsio- naalsust ja hinnangit om proomit kõrvalõ hiitä. Tuud om tettu, õt anda' eloluu' näo ja mahu poolõst üteliidsebä'. Mõnõst sõnalisõst om andmit rohkõba alalõ, tõisist õnnõ veid'okõnõ. Vagatsõbal moodul om tõõnõgi süü. 1920. ja 1930. aastagil kirja pant eloluu', miä löüdüvä' ERA-h, rõhutasõ' mõnigi kõrd suuri käänäkit laulumä eloh, mõni lätt uma retoorika poolõst kokko romantilisõ kiränigubiograafiaga – perämidsile võit näidüssit otsi vaest Eesti-aigsist kirän- düse opiraamadist. Ja mõnõgi eloluu man, minka om kirja pandnu eestläsest rahvaluulõkorjaja, kostnu nigu kohki ritu vaihõl vai kottal õks üts lõpmalda: hallõ Setomaad! Vagatsõp eloluu muud jätt lugõjalõ suurõba tõlgõndusvaba- husõ, väsütäs süänd vähäp.

Ülepää pruuvva' nõo' eloluu' anda' võimaligult täpsit andmit sõnalisõ sünnü, abielo ja kuulmisõ kottalõ. Taa om kõkõ vähäp, miä võimalik. Hallõ külh, a kõigi sõnoliisi kuulumisaiga ja -kotust olõ-i tiidä'. Proomit om anda' andmit ka inemiisi kottalõ, kiä olli' sõnalisõ ümbre, kõkõ rohkõba õks timä perre kottalõ.⁸ Nii omma' inäbaste ülti' sõnalisõ vanõbidõ ni mehe sünnü- ja kuulmisõ aastaga' ni sünnükülä'. Seto mehe' kuuli' inäbaste tuuhsamah küläh, koh olli' sündünü'. Miihi suurõba' elokotusõ vaihtamise' naksi' tasahill'a innesõaaigsõh Eestih, ku naati liina elämä minemä vai ku ostõti talo kohegi tõistõ Setomaa küllä. Viil pia pääle sõta naksi' "oblasti poolõ" inemise' – ni mehe' ku naase' – suurõ summaga muialõ pagõhõma. A seto naise eloh oll' elokotusõ muutus olnu kõgõ väega harilik ja kõrraperäne asi: ku naane mehele sai, läts tä inäbaste uma sünnüküläst ar ja nakas elämä mehe sünnüküläh, koh tä hariligult ka kuuli. Laulatus oll' kombõ perrä kosilasõ kodokerigoh, olõ-s mõrsa umah. Kodoküllä minti mehele rohkõp sis, ku külä oll' suur ja rahvast pall'o. Kodoküllä võidi jäiä' ka sis, ku miis tull' naase perrehe kodoväüst, miä oll' harvak juhus.⁹ Õt siih om tegemist *sõnoliisi* elokõrduga, sis om näide umatsidõ hulgast vällä tuud ka laululiisi inemiisi. Nõo' lauluharo' küündvä' mõnikõrd täambädse pääväni vällä. Kõgõ muido'ki olõ-i sõnoliisi vaihõliisi kõüdüssit tiidä'.

Elolaula ülestkirotajit, kinka kokko pant laulunaisi eloluu' andas siih raa- maduh vällä õkvalt inne elolaula, olõ-i tah raamaduh eräle ette võet. A nigu

8 Osalt tulõ tuu muido'ki päämisi lättide, meetrigaraamatidõ loomusõst. Meetrigaraamadu' jo näütä-i näütüesest sõpru, a õnnõ umatsit. Tõõsõlt puult oll' perre ja hõimu, niisamatõ ristivanõbidõ tähtsüs tuul aol võrrõlda- malda suurõp tuust, määne om perre, hõimu ja ristivanõbidõ tähtsüs sooilma aigo.

9 Näütüesest, ku naase esätaloh poigi olõ-s ja mehe esätaloh oll' poigi mito.

elolaula sissejuhatuisist võit nätä', omma' laulakirotaja' olnu' peris sagõhõst laulunaisi latsõ', latsõlatsõ' vai muu' lähebä' umadsõ', hüä jago näist opsõ Petsere gümnaasiumih vai oll' tuu kooli ildaigo ar lõpõtanu. Taa oll' õnnõlik kombinatsioon kirätarkusõst ja huvist uma kultuuri vasta.

Raamaduhe võet kolmõkümne üte naase sünnüaastaga' jäävä' 1862. ja 1914. aastaga vaihõlõ. Kõik nõo' naase' näivä' Eesti Vabariigi tulõkit, miä Setomaa jaost tähend' ka väärnimmi pandmist. Ütski taa raamadu naane saa-s sündümisega väärnimme,¹⁰ a kõik kuuli' väärnimega. Väärnime' võeti Setomaal üledselt tarvituistõ 1921. aastaga sügüse, inne oll' väärnimi õnnõ ütsikil perri. 1921. aastagal vabalt vällä sordit vai nimepandmisõ komisjoni puult määrät' väärnimi võidsõ perästpoolõ veid'o muutu', ka nuu' muutusõ' omma' siih elolugudõh vällä tuud. Ku edimält võet' väärnimi oll' setotsõp, muutu tä mõnikõrd aoga eestitsebäst vai peris eestikiilsest (näütüest Soepoig sai aoga kujo Soepoeg), näüdateh tuuga mõnikõrd arvada' ka nimekandjidõ (näütüest sõnalisõ latsi) muutunut hindätiidmist vai tahtmist muutu. Muido'ki võidsõva' muutusõ' olla' ka asajajidõ tettü' mutingu'.

Põhilisõlt om raamaduh tarvitõt inemiste ristinimmi, a olõ-i tarvitõt nimmi setomuudu vormõ, näütüest om kirotõt *Anna*, a olõ-i *Anne*. Ka om ant ristinimi kirillitsah sääntsel kujol, nigu tuu om märgit sünnümeetrikahe [Анна]. Ristinimme om tarvitõt, õt olnu ütte muudu – kõigil naisil olõ-i nime setomuudu kujo tiidä'. Muido'ki taheta-i joht tuuga üldä', õt ristinimi omgi tuu inemise "õigõ" nimi. Ku setomuudu nimekujo (vaihtõpääil ka mito nimekuio) om tiidä', om tuugi muido'ki mano pant. Nii om tettü ka kõigi tõisi elokõrdõh nimmät inemistega.

Ku om kirotõt aost inne 1921. aastaga sügüse suurt väärnimmi võtmist, om elolugudõh tarvitõt tuuaigsit ammõtlikkõ nimekujosit, miä Setomaal olli' kõgõ vinnemuudu. Näütüest om Jevdokia (Ode) Mõtsaveere eloluuh timä esäst pantu *Ivan Leonov*, a olõ-i *Ivan Leoni poig*, midä tuu nimi muido'ki tähendäs.¹¹ Mõnõgi laulunaase vanõba' kuuli' inne 1921. aastaga süküst ja jäivä' tuuperäst väärnimeldä. Näile takastperrä väärnimme anda' olõ-i võimalik. Vinnemuudu nimekujo või sooilma aigo paistu külh võõras, a õkvalt sääntse' omma' näide kunagi elänüide inemiste jälle' kirälikõh lättih, miä omma' inne Eesti Vabariiki olnu' õks vinnekiilse'.¹²

Üteh väärnimega nimel olõ-i väärnimme pant nime ette – näütüest vormi *Vabarna Anne* siih raamaduh tarvitata-i. Näide vormõ man olõs loomulik tarvita' ristinime setomuudu vormi, a tuud olõ-i kõgõ tiidä'. Ka võinu tekküdä häkelüs väärnime nominatiivi kujoh, miä om tähtsä ammõtligõh paprih. Näütüest nime *Mõtsaveere Ode* perrä saa-i kimmähe üldä', kas inemise ammõtlük väärnimi oll' Mõtsaviir, Mõtsaveer vai hoobist Mõtsaveere (taa Kundrusõ küläh sündünü laulunaase väärnimi oll' Mõtsaviir). Tuuaigsõst väärnimest kõlvanu' kõik tah ülestloet vormi' – 1921. aastagal võeta-s õga määrätä-s Setomaal sugugi õnnõ setomuudu nimmi.

10 Vai kui, sis õnnõ Toomasmäel sündünü Anna Sonts, kinka esäle oll' laulatusõ kirju mano meetrikahe märgit väärnimi.

11 Tarvita jutuh vormi *Ivan Leoni poig* om rassõ, a vorm *Ivan Leonipoig* mõos kunstligult ja ka andsakalt.

12 Vinne õigõusu ristinimmi ja näide seto vastidõ kottalõ võit kaia' täpsäbält raamadust "Raasakõisi Setomaalt. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903" (2013; Seto Kirävara, 6) lk 237–262.

Ku om võimalik olnu, om ant ka vähätsit andmit talo kottalõ, koh laulunaane elli. Sääلمان tulõ üldä', õt nime', minkaga kutsuti talla inne Eesti-aigsõt talla kinnistamist, olõ-i tahkirotajalõ tiidä', õga kõgõ olõ-i tiidä' tuugi, mäantse' näist Eesti-aigsist tallast olli' kimmähe krunditalo'. Vahtsõt muudu elost "krundi pääl" laulva' mõnõ' sõnalisõ' uma elolauluh külh.

Lõpust om proomit anda' ka andmit tuu kottalõ, kas sõnalisõ haud om nimega tähistet – t.t kas võõras timä matussõ ka üleest lõud. Ku jutuh om ültü, õt "haud om nimega tähistämälä" jms, sis tuu tähendä-i, õt havval tähist olõ-i vai olõki-i kunagi olnu. Puuristi' lagunõsõ' aoga. Raudristiga või olla' tähistet mõnigi haud, a tuud, kiä om risti ala maet, tiidvä' vaest õnnõ umadsõ'. Setomaa Vinne poolõ pääl olõvist matusaidust lõudse' taa raamadu kokkopandja' 2013. aastaga suvõl ja sügüse vähäp nimega märgit haudu, ku edimält hüä usu pääle loodõti. Haudu nimega tähistämise kommõ' om Setomaal peris vahtsõnõ ja arvada' võeta-s tuud Vinne poolõ pääle jäänül Setomaal inne suuri arminekit laebalt umast. Noorõba' lätsi' ar, vahtsit matmiisi oll' harvõba ja vana' havva' jäivä' nii nigu olli'. Taa raamadu laulunaisi havva' omma' õgaüts eis kõrrah. Vähäbält ütele sõnalisõlõ om ka pääle maet. Ja om hulk sõnoliisi, kiä olõ-i maet Setomaalõ.

Kõik soo raamadu laulunaase' olli' ristet' õigõusu kerigoh. Taad olõ-i elolugudõh eräle vällä tuudu. Niisama olli' õigõt usku ka laulunaisi mehe' ni vanõba' ja vanavanõba', nii kavvõndõhe ku aoh om ülepää tagasi kaet'.¹³ Hariligult omma' olnu kõik nä inemise' ka riigitaloipoigi latsõ'.

Seto laulunaisist kõnõldas pall'o, a saa-i üldä', õt näide elokõrra' olõs kuigivõrd läbi uurit'. Tuu k'au ka kõkõ kuulsabidõ kottalõ, kedä hariligult lauluimmist kutsutas. Seto sõnoliisi laulu' om tunnistõt ilmakultuuri tähtsäst perändüest. Ka seto vanõba' laulunaase' ku Setomaa edimädse' tiidä'olõva' kultuuritegeläse' – kõgõ ilma kultuuritegeläse' – tahtnu' hoolsabat uurmist. Säantsit hõikamiisi om tettü, sõnoliisi eloluu ni mälehtüisi korjamisõ tähtsüst om rõhutõt, näütüest tekk' tuud Verska luulõtaja Paul Haavaoks jo 1977. aastagal, ku sai algusõ leelopäivi traditsioon.

Setomaa aoluu olõ-i võimalik "suurt" ja "väikot" aoluku kimmähe eräle hoita. Maa lugu om külli lugu, külli lugu om perride lugu. Õga inemine om väega tähtsä, olkõ' tä sis naane vai miis ja olkõ' tä laululinõ vai ei. Miä pututas laulunaisi mälehtüse alal hoitmist, sis pall'o olõnõs ka siih õks latsi, latsõlatsi ja lähevide umatsidõ tahtmisõst ja ettevõtmisõst. Suulist perändüist, midä om õks perreh edesi ant, tiia-i näist parebahe kiäki.¹⁴ Tuu aig ja ilm olli' viil õnnõ, nõid laula laulti viil eelä.

13 Õnnõ üte laulunaase imä oll' ristet' pääle sündümist lutõri kerigoh, a võiti ildapa latsõst pääst ümbre õigõt usku.

14 Tuud, kuvõrra rikas või olla' tütre kokko pant välläannõ' umast imäst, näütäs Olga Kõlli raamat Triginä külä laulunaasest Maria Tõnisonist "Tõnisoni Manni elo ja timä laulu" (2013; Seto Kirävara, 7).

ELOLAULU'

NATALJA AASA

Sündünü 1862. aastagal ТОВРОВА küläh, mehele läts NAPI küllä.
 Ammõtlik nimi 1921. aastagani *Natalja Terentjeva*, kotoh kutsuti *Nati*,
 muial ka *Napi Vasila naane*.

Eesti Rahvaluulõ Arhiivi jaost om Natalja Aasa laula 1925. aastagal üleest kiro-
 tanu Ignasõ küläst peri Vassili Kalle, kiä oll' haridus- ja umavaltüstegeläne
 Setomaal (tuud aigo Piirimaie Seldsi instruktor) ni rändköstri. Natalja Aasa
 laulu' omma' arhiivih Matthias Johann Eiseni stipendiaatõ rahvaluulõkogoh.
 Eiseni stipendiaatõ käest pallõldi ka elolugusit, Vassili Kalle om kirotanu
 Natalja proosaeloluu. A Natalja om uma elost ka laulnu kats laulu. "Eloлогу
 lauluh" om peris traditsiooniline kaibus rassõ naaseelo üle, "Halva' ao" om
 laul poigõ sõtta saatmisist ja muist hätist, a niisamatõ ka poliitikast ja Petsere
 laulopidost.

Natalja Aasa. Tiina Idla kogost. ERA-h päälkiräga "Tundmalda seto lauluimä", ERA, Foto 1908.

LAULUIMÄ NATALIE TARENTI T. AASA (NAPI VASILA NAANE)
NAPI KÜLÄH LUHAMAAL

Kirotaja Vassili Kalle¹

Lauluimä om 63 aastakka vana, sündünü paasapäävä aigu suvõl, ku nurmõ' umma uhkust näütsi' ja uibo' ubinist tilgõdi'. Timä latsõpõlv läts müüdä suurõh Tobrova küläh ummi vanõbide vafo all.

“Oroh säääl õks oja joosi,
laula latsõlõ sõnasi.”

Laulik oll' vanõbil katsast tütrest ja ütest pujast edimäne lats, kinkast parhilla eloh omma' viil lauligu kats sõsard. “Ma olõ õks laululistõ jaost,” kõnõli lauluimä. “Ese oll' mul ilolinõ, ime laulusõnalinõ. Vanaimä käest jo käve üts saks Miikse küläh laula kirotamah, sis ku ma viil latskõnõ olli, a kes tuu laulukirotaja oll', tuud ma tiiä-i. Latsõ- ja nuurigä läts mul ilma murrõlda, hot' esä joht rikas olõ-s, a vaesust ka näe-s. Laulu' opõ ma uma imä ja vanaimä käest. Vanaimä oll' õks suur sõnalinõ vana Miikse Ogask.”² Uma laulu opmisõ üle leelot' laulik:

“Ime pett' minno peelee ala,
kutš minno kolo ala.
Ime heit' langa, sai helü,
lei kolo, sai kumu.
Säääl sai sõna' sõsarõlõ,
saie laulu' latsõlõ.”

Ku jo suurõs kasvi, suurõh kodoküläh,
koh õks lustist luku peeti, illo saie sagõhõhõ:

“Olli sis ilo alostaja,
olli laulu laaditaja,
jovva-s keeldä' kirämehe',
vasta kaitsa' kaubamehe'.
Nii pall'o oll' sõnno sõsarõlõ,
laula pall'o imelatsõl:

inneb õks puudu puie mõts,
lõppi mõts lõhmussinõ,
kui lõppi' näiol laulusõna'.”

Lauluimä üteli' viil uma noorõpõlvõ kottalõ:

“Nii oll' ausa nuur näio
ku tulilill toomistoh
ja vahalill varikoh!
Kõik sis lilli' liigutõli',
kohe õks noorõst sammu' saadi,
kohe jäti jälekese.
Kuld sis sattõ sammu pääle,
hõpõ jäie jäle pääle.”

Ku 20 ajastakka vanas sai, anti mehele. Kosilanõ oll' mullõ tundmalda'-tiidmälä', a niisama kul'ssi vanõbidõ sõna ni lätsi ar. A ar lätsi, elli ka mehega nii ku Jummal and', olõ-s vanani suurt murõht. Miis sai ka nal'alinõ ja ilolinõ. Murrõ päävä' tulli' õnnõ jo vanah iäh, ku mul poigõ pääle sõa aigu eestläisile kaibati, õt nä punadsõ' omma', sis viidi mul puja' Misso ja ma mõtli, õt näid ar tapõtas, a sai selges, õt nimä' punadsõ' õlõ-s ja selle jäi' tapmalda'. Nii, sis astõ' kats poiga Kait-sõliitu ni tuuperäst, ku punatsõ' siiä' tulli', vei' nä mul kolmada puja, kua kodo oll' jäänü, ar Vinnemaalõ, ni no' tiiä'ki-i tuud, kas tä om eloh vai olõ-i. Tuu suurõ pahandusõ pääle lei mullõ suurõ päävalu, mia võtt' ar mu silmä-nägemise ni ma jäi pümehes.

Kõõ üle om mul olnu nelli poiga ja kats tütärd, üts poig kuuli jo noorõlt ar, tütre' omma' ka mõlõba' ar koolnu'. Tuu poig, kua punadsõ' ar vei', oll' mul ka laululinõ, ja no perämäne poig Semmen mõist ka õks laulda', a vanno

1 E, StK 33, 201/7 (1) < Misso v, Napi k – Vassili Kalle < Natalie Aasa (1925).

2 Olõ-s nii. Natalja Aasa vanaimä oll' Miikse külä sõnolinõ Antipa Kat'a.

laula timä õi mõista'. Mul olli' õks inne
kõik mustidsõ' pikä' laulu' ja ilo' pääh,
a no' noidõ murõhtõga om jo pall'o
ar unõhunu', pia-i inäp pää meeleh.
Minno ka õks kutsti mitmõhõ saaja
laulma, a ma sõima-s lauluga kedägi,
ni mu laula peräst olõ-i kohki tüllü

olnu. Kavvõdõhõ laulma ma käü-s,
a koh õks saja' olli' vai umah kolgah
kirmassidõ aigu lauli õks õgal puul.
Olõ õks nal'asõnnoga võidõlnu, nii õt
võidi esi' ni võidõti minno ka'.

4. mail 1925. aastagal Napi küläh.

ELOLUGU LAULUH

Kirotaja Vassili Kalle³

Kost laulu'

Olli ma näio noorõkõnõ,
kasvi ka'alatsõkõnõ,
saie sõna' sõsarõlõ,
saie laulu' latsõlõ.
Ime pett' minno peele ala,
kut's minno kolo ala,
ime heit' langa, sai helü,
lei kolo, sai kumu.

Ilolinõ näiopõli

Olli mi õks hüäh suurõh küläh,
umah ausah alõvah.
Ist olli ilo õks ma võtja,
olli laulu laaditaja.
Jovva-s keeldä' kirämehe',
vasta kaitsa' kaubamehe',
nii pall'o oll' sõnno sõsaral,
pall'o laula imelatsõl.
Olli kõõ õks iloh edimäne,
laulukiräh keskmäne.
Inneb õks puudu puie mõts,
lõppi mõts lõhmusõnõ,
kui õks lõppi' näio sõna',
laula sõna' sõsarõlõ.

Ausa ja illos näio

Kui ma õks olli nuur näio,
kasvi karravanigõ kanja,
vinnü pikä siidi pitäj,
nii oll' ausa nuur näio
kui tulilill toomistoh,
vahalill varikoh.
Kõik sis lilli' liigutõli',
tulililli' tuumatõli',

kohe õks noorõst sammu' saadi,
kohe jäti jälekese.

Ku käve kulla' mi kul'atõh,
käve laulu laulõmah,
hõpõ sis sattõ sammu pääle,
kuld jäi jäle pääle,
kui näio laulu lauli,
nuur näio illo ise.
Nii oll' õks illos näio helü,
nii kummõ näio kumu!
Kohe tuu õks kumu kuuldu,
kohe hälle mino helü,
sinnä õks küdsi kütse mari,
palli' palohka' verevä'.

Näiol olõ-s murõht määnestki

Saa-i ello ilosapa,
saa-i muudu muudsapa,
kui oll' õks näio elo,
oll' kabo kasuminõ.
Oll' näio ohjolda hopõn,
vallalinõ varsakõnõ,
läts õks üle ütsä keelu,
üle katsa kaitsmisõ.
Näio hiit' õks hoolõ ussõ pääle,
murrõ musta parrõ pääle.
Ime võtt' õks hoolõ ussõ päält,
murrõ musta parrõ päält,
selle oll' õks illos näio elo,
olli kaunis kasuminõ.

Ulli' ihkasõ' naase-ello

Oo, õks näiot ullikõista,
kõik ka õks liniket ihkasõ',
kõik tahtva' tano ala.

Ku timä saa õks ülä kodo,
saa mari kaasa majja,
üle tohi-i sis minnä' üte keelu,
üle katõ kaitsmisõ.
Ülä pand õks piidsa pingi pääle,
vaiba roosa vaja pääle,
ülä piät piitska pelgämä,
vaiba ruuska varima.

Näio õks sis hinele kõnõlõs,
marja hinele manitsas:
"Oo, minno õks ulli näiot,
marja ilma mõtlõmalda!
Tulõ-i õks inäp säänest suvvõ,
keerä-i säänest keväjät,
kui õks olli näiokõnõ,
kui kasvi kabokõnõ.
Suvi om õks sis tõistsugumanõ,
kevväj tõõsõ kiräline."

Linik hädäst pääh

Oo, liniket, lipatsit,
pääpaika, paganat!
Kümme õks vuuri köütmine,
sätse vuuri säädmine.

Mõsõ' timmä õks viiel viil,
huha' kuvvil huhtmil,
kõrva- õks jääse' -kotusõ' kõllatsõs,
silmaõkusõ' sinitses.

Naisi üdu ilo

Kohe õks sis lätt naistõ summ,
kohe painus naistõ park,
tatt' sis õks jo jääs jäle pääle,
siin satas sammu pääle.
Naksi' õks naase' nal'atama,
linikpää' leelotama,
kohe kuuldu naistõ kumu,
kohe heitü naistõ helü,
sinnä jo õks palo palasi,
kõllamõts kõrbõsi.
Naase' omma' õks laulu laotaja',
omma' ilo essütäjä'.
Olõ-i õks illos naistõ ilo,
olõ-i latus naistõ laul.
Olli õks näio noorõkõnõ,
kulla kossakandja.

4. mail 1925. a.

HALVA' AO', SÕA' JA NÄIDE OTS

Kirotaja Vassili Kalle⁴

Poja' sõah

Lätsi' õks kokko kuniga',
vinne sõda vihtlõmma,
olli õks imel kol' poiga,
kol' kaokandjat.
Kõik ar viidi' Vinnemaalõ,
kol' kutsti' kunigilõ.
Sääl õks mu puja' poodõti',
sääl latsõ' laotõdi':
sai õks mul poig Poolamaalõ,
vali poig Varsavahe,
kolmas aeti Austrimaalõ.
Imel oll' õks mul pall'o ikku,
vii võrra silmävett.

Sõast pääsemine

Näi õks ar tuu päävä,
tuu ao arvõli,
tulli-ks nä kodo kunigilt,

viirdü' kodo Vinne sõast.
Nii sai sis õks imel miil hüä,
kado-hüa kasvatajal,
kui päiväkene nõsõs,
astus üles ao viir,
kui õks näi poigõ tulõvat,
kanno kodo kalduvat.
Olli' näil viil ola' ohkõsõ',
olli' piha' peeñokõsõ',
olg oll' püssä näil orjunu,
piht mõõka pitsünü.
Ime sis kütt' sanna kündlist,
haud' viha verdest.
Poig veeri mul viha havvutulõ,
sai sanna kütetüle,
mõsk' sääl õks piha pitsünü,
haud' ola' orjunu'.

Haari õks ma Jumalat pallõlda,

haari Mariat manida:
kodo tulli õks mul kol' poiga,
kaldu' kodo mu kanasõ'!

Punadsõ' poigi peräh

Olli õks mõni aokõnõ,
pääsko mõni pääväkene,
tuu sai ikk mul ikõtus,
tuu murõh murõhtõdus,
kua' õks kulssi' poja' kunigit,
teene' vele' Vinne sõah.
A veid'o sai õks mul pojel kotoh olla',
kasinahe kastõrah!
Sis tulli' siiä poisit' punadsõ',
kaldu' siiä kammunisti';
eski viil tull' Eesti sõda,
viirdü' vele' Eesti veerest,
kaldu siiä Kaitsõliit.
Oo, siih kolga kurja rahvast,
veere rahvast vihasat,
torni õks naa' tulõnäütjä',
rahva silmi raketit!
Kolka õks kuřastõ kõnõli,
veere rahvas vihasahe:
ütli õks nä' poigõ mul punatsõs,
kammunistõs kanasit!
Tulli' sis neläl hobõsõl,
veerti viiel vereväl,
viidi sis õks mu puja' tappa',
viidi hummõn näid hukada'.
Viijä' õks olli' esi Eesti sõda,
vaali perrä Valgõ sõda.

Ime, ma õks kulla sis kumardi,
pall'o palssi ja painudi:
"Olõ-i õks mul puja' punadsõ',
imekana' kammunisti'!
Mařa' õks mi üteh magari,
kulla' kõik kotoh olli',
saa-s õks mu puja' kohegi,
kana' kohe kalduda!"

Kullõ-s kiäki ime kiildmist,
mařa maama palvit.
Pidi õks ma, ime, ikma jäämä,
kasvataja kahitsama,
et õks viidi Eesti sõalõ,
kannõti kalõvatsilõ.

Sääl küsüti sõatahti,
tokomänte tuumatõdi:

"Kas teil õks omma' sõatahe',
toodu' siiä tokomändi'?"
Mehe' õks mul kuuli' meelestäni,
puja kuuli' poolõstani:
"Omma' õks meil üteh sõatahe',
omma' toodu' tokomändi'!"
Üle õks sis kaeti sõatahe',
tokomändi' tuumatõdi.
Viidi õks nä, tsirgu', söõmaldä,
viidi', lõo', lõunõlda,
kinni olli' õks nä üte üükese,
pääle poolõ pääväkest.
Jäie' õks puja' tapmalda',
jäie' õks hummõn hukkamalda'.
Olõ-s õks puja' mul punadsõ',
olõ-s kana' kammunisti',
selle õks jäi' puja' tapmalda',
kana' hummõn hukkamalda'.
Olõ-s õks õigõ' rahva raisuh jutu',
kolga rahva kuřa' jutu'!

Eesti sõda: punadsõ' viivä' puja

Oo, õks uma Eesti sõda,
kallis sõda kalõvanõ –
otsõ õks vällä õigõ otsa,
tõtõ tõeõsõla kõrrala.
Lätsi' mul puja' Eesti sõtta,
kats poiga Kaitsõliitu.
Üts mul poig oll' kodo jäänü',
kana jäänü' kastõrahe,
üts õks meil jäigi hoolõpitäj,
vaha-vannu ravitsaja.

Oo, õks poissa punatsit,
kalgi poissa kammunistõ!
Teie' õks nä kodo hoiuhavva,
moro pääle kaitsõkraavi,
væe nä meil väele sei',
piimä võti' peidopaigast.
Sis mi näi õks suurõ nälä,
näi pall'o pahandust.

"Tulõ' sa õks siiä, ime,
kallu', latsõ kasvataja,"
ütli' õks poisit' nuu' punatsõ',
kai' kalõ' kammunisti',
"Panõ' õks sa pää paku pääle,
hius hellä hirre pääle –
täambä õks su siiä tapa,
hummõn sinno siiä hukka!"

Mille õks sul puja' Eesti sõah,
katsi poiga Kaitseliiduh?"

Jäti' õks küll ime tapmalda,
vana naase vaivamalda,
veie' nä puja punatsehe,
perämätse verevihe.
Ime õks, ma iki ilnaväega,
kado-väega kahitsõli,
iki ma silmä' ilosa',
pohe palgõ' punadsõ':
"Kohe õks mul poig tapõti,
vaga veri valõti?
Saa-i kävvu' kääpäle,
ime sõudu' sõmõralõ.
Susi õks säääl k'au kääpäle,
ilves sõud sõmõralõ.
Ime õks tiia-i hingekene,
mõista-i meelega mõtõlda."

Pümmest jäämine

Halv mul silmildä ellä',
vanal ilma valgusõlda.
Hot' olõ naane nal'alinõ,
ineminõ ilolinõ,
tuli õks üteli': olõ' tuim,
sain üteli': olõ' sala!
Ma'ra, ma üteli' meelestäni,
poolõ meelee poolõstani:
"Olõ't sa tuli, olõ' tuim,
olõ't sa sain, olõ' sala!
Olõ-i õks ma tuima suku,
olõ-i kalgõ kamandut."

Poja' tulõva' sõast kodo

Kua' õks olli' puja' Eesti sõah,
katsi poiga Kaitseliiduh,

olli' õks nä saanu' Irboskahe,
mõnõs aos Movglinna.
Säääl sai' õks punadsõ' poodõtus,
kammunisti' kakutus.
Puja' tullu' sis kodo Eesti sõast,
kaldu' kodo kalõvatsõst.
Iih olli' mehil sis medali',
iih olli' rinnaristi'.
Ütte õks sai sis Eesti rahva,
Taara-jumala tarkusõlõ.
Sis sai mi siiä rahu,
kõigil meil miil hüa.
Sai õks Eesti õigus üleb,
sai kohus korgõp.

Petsere laulõpido

Kutsti meid sis pühä Petserahe,
ma'ra umma mastõrahe.
Säääl omma' õks Marija' maanu',
omma' Risti' ringutõlnu'.
Meid ka õks kutsuti laulõma,
sinnä kulla kul'atama,
seto laulu laulma,
umma leelot leelotama.
Sinnä oll' tulnu' kunigas,
mitu miist ministrit.
Mõista-s õks mi laulda' ministrilõ,
kuulutõlla' kunigilõ:
olõ-i õks mi koolih õpnu',
Võõnuh sõnnu võtnu',
ulli' õks mi laula umast suust,
ma'ra umist mõttist.

4. mail 1925. a.

MARIA KÜTTE

Sündünü 1862. aastagal VARÕSMÄE küläh,
 mehel oll' VÕPORSUVA ja VÕÕPSU küllih.
 Ammõtlik nimi 1921. aastagani *Maria Maksimova*, kotoh kutsuti *Maara*.

1927. aastagal saat' Samuel Sommerilõ 12 Maria Kütte laulu Sulbi külä poiss Jakov (Jakob) Laine. Aastagil 1929–1934 koraš Maria käest timä tütrepoig Nikolai (Enn) Sõrmus Käre küläst üle 160 laulu, 270 jutu, 260 mõistusõ, 140 vanasõna ja saat' Sommerilõ. Aastagil 1937–1938 koraš Petsere gümnaasiumi lõpõtanu Nikolai Sõrmus, kiä oppõ tuud aigo jo Tartu ülikoolih õigus-tiidüst, uma vanaimä käest Eesti Rahvaluulõ Arhiivi stipendiumiga viil hulga jutta ja vanno tarkuisi mano. 1938. aastagal käve Maria Kütte man Villem Raud Akadeemilisest Imäkeele Seldsist, kiä kirost' kah ilosit jutta ja laula. Maria Kütte laula seeh autobiograafilist pall'o ette tulõ-i, a mõnõh näio- vai naase-elo lauluh õks lövvät veid'o timmä hinnäst kah. Laula näio elost om Maria mitond voori laulnu', eismuudu variantõ näist löüdüs nii Nikolai Sõrmussõ ku Villem Raua saadõtuisi hulga.

Maria Kütte. ERA, Foto 1849.

MARIA KÜTTE

Kirotaja Jakob (Jakob) Laine⁵

Kütte, Maria Maksimi tr., 63 a. vana⁶, elab Võõbsu külas, Mäe vallas, Petseri m. Sündinud Varesmäel, samas vallas ja maakonnas, talupidajate tütreana.

Mehele läinud 16-aastane Võõbsu küllasse. Lapsi olnud 3 tüdart, 1 poeg. Ise elab poja juures Võõbsus. Lapsed laulikul ei oska laule.

MARIE (MAARJA) KÜTTE ELULUGU

Kirotaja Nikolai (Enn) Sõrmus⁷

Marie Kütte sündis 1862. aastal, 18. augustil⁸ Varesmäe külas, kus ta isa Max põllupidajaks oli. Siin elas ta oma lapsepõlve, tutvudes rahvalauludega, mis iseäranis siin hästi olid arenenud ja mis ta ainukeseks hariduseks said. Koolis ta peaaegu ei käinudki, nagu suurem osa, kuid selle asemel omas ta ohtral arvul rahvalaule. Suurema jao rahvalaule kuulis Marie oma emalt ja õdedelt, kes ka rahvalauludest kuulsad olid.

Pea oli ta juba rahvaluulega niivõrd tutvunenud, et võis juba ise teistele õpetust anda, ning esineski tähtsamatel sündmustel esimesena. Kuid siin sai vaid üürikeseks seda elu, mil ta teistele võis õpetust anda.

Pea lahkus ta kodukülast ning tuli Võporsova külla mehele. Ta mees oli põllupidajaks ja ühtlasi ka kingsepaks. Alguses arvas küll noor laulik raske hoobi saavat rahvalaulude suhtes, aga kui ta nägi, et rahvaluule pole ka siin vähem arenenud, võis ta jälle rõõmus-

tada, et suudab alal hoida oma kogutud vara ja veel juurdegi luua.

Siin oli ta perenaise tegevusega ametis, aga seegipärast ei puudunud (Marie Kütte) ta ka säääl, kus lauluhäält kuulda oli vabamail silmapilkudel. Vaevalt oli ta selle nurga lauludega tutvunenud, kui jälle õnnetus tuli. Ta mees suri, ning seega jättis ta jälle Võporsova küla ning tuli Võõpsu külla teisele mehele. Siin elas ta suurema osa omast elust.

Nagu näha, tuli tal rännata kohast kohta, mis küll raskusi võis sünnitada, aga sellepärast on ta jälle tutvunenud mitme nurga rahvalauludega. Nii juhtub laule, mida ta mitmes teises teab. Ja ka olukorra järel neid muuta võib. Kirjandusest ta palju midagi ei teadnud, nagu teisedki, aga tema uhkus on alles puhas algupärane rahvaluule, see on millest ta paremat midagi ei leia ja ka leidma ei saa. Seda harib ta kuni talle enesele kord laulik puhkuslaulu laulab.

5 S 4069 < Mäe v, Võõpsu k – Jakob Laine < Maria Kütte (1927).

6 Vannus olõ-i õigõ, kae' kerigoraamadist võõdõt andmit raamadu peräotsast.

7 S 10439/41 < Mäe v, Võõpsu k – Nikolai Sõrmus < Maria Kütte (1929).

8 Sünnipäiv olõ-i õigõ, kae' kerigoraamadist võõdõt andmit raamadu peräotsast.

NÄIO LATSÕPÕLV

*Kirotaja Nikolai (Enn) Sõrmus⁹**Hüä näioelo*

Edo õks hüvvä näio ello,
 edo kallist kabo ello!
 Üle õks kui lääme' ese moro,
 veere õks üle vell'o vanija –
 lätsi õks muna üle moro,
 upin üle ussaia.
 lih nakas õks moro muhetama,
 takah jal' hain haletama.

Pilliga magama

Kui lätsi õks õdago magama,
 kui kaaldo kattimõ ala,
 lätsi õks ma pillilla magama,
 kandlilla kat'mõlla.
 Pilli' õks lauli' pähütsellä,
 kandlõ' kat'mõlla.

Sada saltjat

Kui õks ma ise ilopaika,
 nakse õks ma illo alustama,
 latsi laulu laad'tama,
 sada oll' õks säääl man saisjat,
 tuhat manotundjat!
 Kõik õks ihkse' näio illo,
 tahtsõ' näio tandso!
 Sada saís õks man saapel,

tuhat torokübärel.

Näio ilo'

Selle õks ihkse' näio illo,
 selle tahtsõ' näio tandso:
 näiol omma' õks suuh sisko sõna',
 omma' pääh päško laulu!
 Sisko om õks tuu selge sõnaga,
 päskol kõva' päätükü'.

Kohe õks kuuldo neio kumu,
 kohe heit'o neio helü,
 sinnä' õks küdse' kütse' ma'ra',
 palli' palovka' verevä'.
 Viländ sai õks suvõsta ko'rada,
 talvõst taadõ panda.
 Edo õks taad hüvvä näio ello,
 kalõvaist kabo ello.
 Näiol om õks taa elo siidine,
 kabo elo kalõvine.

Tulõ näioelo unõhta'

Näiol tulõ õks elo unõhtada',
 kabo elo kaotada'.
 Sünnü-i õks hiuss ese kodo,
 tutur vell'o tooli pääle.

Ots.

NÄIO LATSÕPÕLV

*Kirotaja Nikolai (Enn) Sõrmus¹⁰**Hüä näioelo*

Oo, õks taad hüvvä näio ello,
 oo, kallist kabo ello:
 kohe õks ma tahtsõ, sinnä tandsõ,
 kohe lätsi ni lätsi.
 Õga õks jovva-s kiä keeldä',
 kiä keeldä', kinni pitä'!
 Olli õks hoolõlda hobõnõ,
 valimelda varsakõnõ!
 Hot' olli õks ma üü otsani,
 valgõ veereni veerädi,
 ega õks mullõ pia perrä es tulda',
 varra vaia es haarõda'.

Hoolõlinõ ime

Umma õks taad imme helläkeist,
 umma maamat ma'arakõist!
 Kui lätsi õks ma õdago makama,
 kui kaldo katimallõ,
 panni õks ma hoolõ orrõ pääle,
 murrõ musta parrõ pääle.
 Tulli õks ma üles hummogulla,
 varra inne valgõt,
 ime võtt' õks hoolõ orrõ päält,
 murrõ musta parrõ päältä.
 Jalke sai õks ma hoolõlda hobõnõ,
 valimelda varsakõnõ.

9 S 33433/5 (4) < Mäe v, Võõpsu k – Nikolai Sõrmus < Maria Kütte (1931).

10 S 33436/8 (5) < Mäe v, Võõpsu k – Nikolai Sõrmus < Maria Kütte (1931).

Lätsi õks küllä küüsümäldä,
tõistõ tallo tahtmalda.
Jalke elle õks ma ilma hirmulda,
kabo ilma karilda!
Jalke õks ma heidi kätt, kääni pääd,
sora-õks-hiust sork'utõlli,
vahalatva lahotõlli.
Nii om õks hüä neio elo,
nii kallis kabo elo,
kui om õks suur suvõkõnõ,
kinä päivä keväjäne.

Unõhtu-i näioelo

Kõik kuukva' õks tuu kunnu näiokasõ',
laulva' laanõ linnukõsõ',
pilva' õks sõnnu pihokasõ',
sisko' tsiiri tsirgukasõ'.
Näio taha-i õks ello unõhtada',
kabo ello kaotada',
näiol om õks elo illos,
kabol elo kullanõ.

Ots.

KUI MA OLLI NÄIOKANÕ

*Kirotaja Nikolai (Enn) Sõrmus¹¹**Kuulus üle kolga*

Kui ma õks olli näiokanõ,
kui kasve kabokanõ,
olli õks ma kuulus kullakõnõ,
olli veerüs virvekene.
Olli õks ma kuulus üle kolga,
olli veerüs üle veere.
Kittü käve õks mul üle kerikide,
oll' üle alõvide.

Kui õks ma lasi laado pääle,
kui toukse turu pääle,
kõik õks tull' tundsõva',
kõik ausat armastiva'.
Kõik lasi' õks mano laado pääl,
tull' mano turu pääl.
Kõik tull' suu mano' terehtämä,
kääni' kätt andmahe.

Kõhnaga kõnõlõ-s

Õga ma kõhnaga kõnõlõ-s,
aja-s jutto alatoga.
Miä olli õks tuu poisse paremb,
küpärpää korgõmp,
tuuga õks ma, neio, terehtelli,
kääni kätt andmahe,
tuuga õks ma kõnni kõrvotsella,
panni jalga paaritsella.

Rikka' sõbra'

Kõik õks veivä' viina mano,
kõik kutsi' kosti mano.
Ega õks ma juu-s prosta viina,

ega kae-s kaŗa-Jaani,
kõgõ jõi õks ma puhast portveini,
jõi viina verevät.
Koste osti' õks nä' mito kotitäüt,
katsi naglo krammelet.

Kui tulle õks tuu õdagokanõ,
häldõ hämäräkene,
sinnä' õks sis summaga tulliva',
sinnä' panni' pargiga.
Kõhna lasõ-s tä hindä kõrvalõ,
alatot asõmõlõ,
pargist võtt' õks kõgõ parembet,
summast kõgõ suurõmbat.
Pargist oll' õks täl otse parembat,
summast otse suurõmbat;
õga saa-i õks katõsta kirotä',
saa-i ütest seletellä'.

Küli kõnõlõs

Sedä õks kõrgi' kõnõlevä',
suurõ' nõna' sutiteva',
turuh õks üles tunnisteva',
alõvoh avvusteva':
"Tsõdsõ ommõ õks ausa anni läbi,
kuulus kuŗa tüü läbi!"

Ese õks sis imele kõnõli:
"Midä anna õks mi naarjille,
kingi õks keelepessijile,
suurile sorijile?
Piõkasõ anna õks mi peedisuppe,
natukasõ naglaleibä.

Palka mõista-i mi anda parembat,
masso massa' suurõmbat.
Põlõt om õks peedisupp,
naarõt om naglaleib.”

Koša'

Tsõdsõlõ saiva' õks puhta' pabõre',
tugõva' tunnistusõ'.
Tsõdsõ sai õks viil armas ausamp,
sai kull'a kuulusamp,
tsõdõl õks käve' kuvvõ' koša',
veere' nelä'-viie' viina'.

Tuust õks vika veitkese,

tuust raisko raasakõsõ:
koša' olõ-s nä mi koto piti,
viina' mi' veljo piti.
Kotus oll' õks mi koto piti,
maa mi maija piti,
selle nakaš õks ese andõmahe,
nakaš neio minemähe.
Sis nakse' õks saja' saamahe,
joogi' juundõ minemähe.

Ots.

NAISTÕ LAUL (NEIU ESIMENE PÕLI NAISE-EAS)

Kirõtaja Nikolai (Enn) Sõrmus¹²

Ülä pand tüüle

Sai õks kui ülä ümbrellä,
sai kaasa kaalala.
Ülä õks elo künnärpuinõ,
kaasal katõkõrralinõ,
ülä pand' õks tüüle ütsäle,
kaasa tüüle katsalõ.
Tüvest pand õks tä puud nõstmahe,
ladvast puud laašmahe.
Tüsse om õks tüvest nõstmine,
rassõ ladvast laašmine.

Kui lätsi õks üle ülä moro,
kaldu kasa vanijist,
iih õks tuu nõssõ tõrvlill,
takah jäi moro muatsõst.

Piidsaga magama

Kui tulli õks tuu õdagokanõ,
haldõ hämäräkene,
ülä vei õks tuu piidsala magama,
vei kablola kat'mõlla!
Piidsa' õks tuu lauli' pähütselä,
kabl'a' kat'me veerellä.

Miis lasõ-i küllä

Kui tulli õks ma üles hummogolla,
varra väiko valgõga,
huult oll' õks jo' hobõsõ võrra,
murõht musta ratso võrra!
Küllä saa-s õks minnä' küüsümäldä,

tõistõ tallo tahtmalda.

Haari õks küüsü' kübärält,
haari kaabula kõnõlda'.
Küpär õks külmält kõnõle,
kaabu karmilt vasta lasi:
“Ollit õks sa hatta, haara' handa,
ollit pini, piä' kinni,
viska' õks sa linik lepištohe,
tano külä tanomehe!”

Mõtletõ õks ma umala meelelä,
pääsõ, umala päälä:
“Linik olõ-i mul lõit lepištõst,
tano külä tanomest,
linik om õks tuu hüvistä linost,
paklist parembest.”

Naase illo ihata-i

Kui õks ma ise ilopaika,
kui lasi laulupaika,
kui nakse õks illo alostama,
naane laulu laaditama,
naisõ õks illo es ihada',
naistõ tandso es taheta',
naistõ kumulla es kogonõ',
naistõ helüle es heräne'.

Kohe õks kuuldo tuu naistõ kumu,
kohe heitõ naistõ helü,
suu õks säääl sinet', maa veret',
suu õks säääl sinet' sitiket,

maa veret' mardiket.

Hot' om õks halv naistõ elo,
liia halv linikpääil,
kõik õks ilm sedä ihaś,
kõik kabo' sedä kaiva',

kui saasi' õks ülä ümbrelä,
saasi' kaasa kaalalõ.

Ots.

VANAINEMISE LAUL

Kirotaja Nikolai (Enn) Sõrmus¹³

Naka õks ma, vana, vallatama,
elähünü, ilotama.

Siih õks ma iloh ilotõllõ,
siih vallah vallatõlõ,
siih om mul kõrd kõnõlda',
om luba lusti lüvvä'!

Saa-i havvah ilota'

Kui tulõ õks tuu tunnikõnõ,
pääśo, tuu pääväkene,
kui õks ma, kull'a, ar koolõ,
ma'ra minno maalõ viias,
õga saa-i sis ma koobah kul'atada,
kirstunulguh keerätädä.
Viländ saasõ õks koobah kullõlda,
viländ liivah lesätädä.
Lasta-i imp koobast kodo tulla',
kalmust kodo kaalduda.

Saa-i havvast vällä

Kui lastasśe' õks mul liivast kodo tulla',
lastas kalmust kodo kaaldo',
havva panõśse' sis täüs hammit,
liiva täüs liniket,
kalmu panõśse' ma täüs kaputet.

Õga taha-i õks taa haud hammit,
taha-i liiv liniket.

Haud taht õks hammõ tegijit,
liiv linike pidäjit.

Vaivalinõ vana elo

Nii ommõ õks Looja loonu',
Jessu ette kirotanu'.
Sünnü-i mi ilma igäväst,
kasumahe kaugõsta!
Vana nakas õks jo tuisko tundmahe,
nakas sato sald'mahe,
lätt õks jo ohkeh olilõ,
pääd põtõh pähütsehe!
Vaivalinõ om õks ar vana elo,
vilets elo elähünül!

Naasekõśõ', õks kõik noorõkõśõ',
linikpää' linnukõśõ'!
Kui naka õks ma kull'a kuulmahe,
ma'ra, maalõ minemähe,
saagõ' sis minno saatmahe,
ma'ra', maaha pandmahe!

Ots.